

# Zaštita seksualnih i reproduktivnih prava žena sa mentalnim invaliditetom i zaštita od nasilja



Uz podršku Fonda Ujedinjenih nacija za suzbijanje nasilja nad ženama u okviru projekata „Pristupačnost usluga ženama sa invaliditetom koje su preživele nasilje u rezidencijalnim ustanovama“ koji sprovode Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S<sup>1</sup> i udruženje građanki FemPlatz.<sup>2</sup>

Autorke: Biljana Janjić, Kosana Beker, Valentina Lepojević

Februar 2020. godine

*This publication is produced with funding from the UN Trust Fund, however the views expressed and content included does not imply official endorsement or acceptance by the United Nations.*

---

<sup>1</sup> Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S osnovana je 2008. godine kao neprofitna nevladina organizacija uz podršku međunarodne organizacije Disability Rights International (DRI) koja je prepoznala potrebu za stalnim prisustvom i jačanjem pokreta za prava osoba sa invaliditetom u Srbiji. MDRI je u potpunosti posvećena zaštiti i promociji ljudskih prava osoba sa intelektualnim i mentalnim teškoćama, te ostvarenju njihove pune uključenosti i učešća u društvu.

<sup>2</sup> Udruženje građanki FemPlatz osnovano je u 2017. godine sa ciljem da zastupanja za unapređivanje i ostvarivanje prava žena i devojčica, zaštitu od diskriminacije i nasilja, ekonomsko osnaživanje i društveno uključivanje, sa posebnim fokusom na žene i devojčice koje se suočavaju sa višestrukom diskriminacijom.

U Srbiji živi 18.250 osoba u nekom obliku kolektivnog smeštaja,<sup>3</sup> a preko 11.000 osoba ima neki oblik invaliditeta.<sup>4</sup> Podaci iz 2016. godine pokazuju da je u ustanovama za smeštaj odraslih osoba sa invaliditetom neznatno više muškaraca od žena,<sup>5</sup> dok je u domovima za smeštaj dece i mladih oko 40% devojčica i žena.<sup>6</sup>

Osobama sa invaliditetom koje žive u rezidencijalnim ustanovama svakodnevno se krše mnoga prava i u riziku su od zanemarivanja, zlostavljanja i nasilja. Žene i devojčice sa invaliditetom višestruko su diskriminisane, na osnovu pola, invaliditeta i činjenice da žive u instituciji, a izložene su specifičnim oblicima **rodno zasnovanog nasilja**, kao što su **prisilni abortusi, davanje kontraceptivnih sredstava bez informisanog pristanka, seksualno uznemiravanje i seksualno nasilje, prisilne sterilizacije**.<sup>7</sup>

U rezidencijalnim ustanovama, žene su izložene svim oblicima horizontalnog (od strane korisnika) i vertikalnog (od strane zaposlenih u ustanovi) nasilja. Njihov položaj i izloženost nasilju u institucijama nisu dovoljno vidljivi u javnim politikama Srbije.

Žene sa invaliditetom suočavaju se sa **preprekama u pristupu pravdi**, između ostalog i u vezi sa nasiljem i zlostavljanjem, zbog raširenih stereotipa, diskriminacije i nedostatka procesnih i razumnih prilagođavanja. To može dovesti do sumnje u verodostojnost njihovih izjava, do odbacivanja njihovih prijava, što dalje dovodi do nekažnjivosti i nevidljivosti problema. Ženama sa invaliditetom često je potrebna podrška, pa se boje da prijave nasilje zbog mogućnosti da izgube neophodnu podršku. Situacija je dodatno otežana za žene sa invaliditetom u rezidencijalnim ustanovama jer su počinioci svesni da je mali rizik od otkrivanja dela i kažnjavanja, s obzirom na to da je ovim ženama otežan ili onemogućen pristup uslugama podrške.

### Opšti komentar br. 3 Komiteta za prava osoba sa invaliditetom (CRPD komitet)

Institucionalizacija može da izloži osobe sa invaliditetom nasilju i zlostavljanju, a žene sa invaliditetom su u posebnom riziku.

CRPD komitet je zabrinut zbog nasilja, seksualnog i reproduktivnog zdravlja i diskriminacije žena i devojčica sa invaliditetom.

(CRPD/C/GC/3)

Pojedini oblici nasilja mogu se smatrati okrutnim, nehumanim, ponižavajućim postupanjem i kažnjavanjem, što je istakao i **Komitet za prava deteta** u odnosu na decu koja žive u domovima za institucionalnu brigu, a posebno prema deci sa smetnjama u razvoju.

Veća je verovatnoća da deca sa smetnjama u razvoju, posebno sa intelektualnim teškoćama, budu žrtve fizičkog i seksualnog nasilja.

(CRPD/C/GC/3; CRC/C/SRB/CO/2-3 para. 32b,c)

**Komitet za eliminisanje diskriminacije žena (CEDAW komitet)** zabrinut je zbog povećanja svih oblika rodno zasnovanog nasilja prema ženama sa invaliditetom u ustanovama, pa je preporučio Srbiji da sprovede analizu o rasprostranjenosti i uzrocima rodno zasnovanog nasilja prema ženama i devojčicama, osiguravajući da ona obuhvata i žene sa invaliditetom, uključujući one u ustanovama.

(CEDAW/C/SRB/CO/4, para. 23a i 24a)

<sup>3</sup> Kolektivni smeštaj podrazumeva ustanove socijalne zaštite za smeštaj dece i omladine, domove za decu ometenu u razvoju, ustanove za smeštaj odraslih i starih lica, ustanove za smeštaj odraslih invalidnih lica, lica ometenih u mentalnom razvoju i duševno obolela lica.

<sup>4</sup> Milan M. Marković, *Osobe sa invaliditetom u Srbiji: popis stanovništva, domaćinstva i stanova 2011. u Republici Srbiji*, Republički zavod za statistiku, Beograd, 2014, str. 86

<sup>5</sup> *Izveštaj o radu ustanova socijalne zaštite za odrasle i starije sa mentalnim, intelektualnim, telesnim ili senzornim teškoćama za 2016. godinu*, Republički zavod za socijalnu zaštitu, Beograd, 2017, str. 13

<sup>6</sup> *Izveštaj o radu ustanova za smeštaj dece i mladih za 2016. godinu*, Republički zavod za socijalnu zaštitu, Beograd, 2017, str. 18

<sup>7</sup> U Srbiji još uvek nije inkriminisano delo **prinudna sterilizacija**. **Prinudni abortus** je inkriminisano kao kvalifikovani oblik krivičnog dela nedozvoljeni prekid trudnoće, a u zakonu se ne spominje informisan pristanak žene da joj se izvrši abortus. **Davanjem kontraceptivnih sredstava ženama u rezidencijalnim institucijama bez njihovog prethodnog informisanog pristanka**, može se počinuti nekoliko krivičnih dela: zlostavljanje i mučenje, nesavesno pružanje lekarske pomoći i zloupotreba službenog položaja.

Ratifikacijom međunarodnih konvencija o ljudskim pravima Republika Srbija se obavezala da nacionalno zakonodavstvo uskladi sa međunarodnim ugovorima i standardima.

Potvrđivanjem *Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena* države su se obavezale da bez odlaganja, koristeći sva sredstva koja su im na raspolaganju, vode politiku eliminacije diskriminacije žena, kao i da preduzmu odgovarajuće mere radi izmene ili ukidanja zakona, propisa, običaja i prakse koji predstavljaju diskriminaciju žena.<sup>8</sup>

*Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom* propisano je da osobe sa invaliditetom imaju pravo na jednako priznanje pred zakonom, a države su se obavezale da priznaju osobama sa invaliditetom pravo na poslovnu sposobnost, ravnopravno sa drugima u svim aspektima života.<sup>9</sup> Odredbe Porodičnog zakona i Zakona o vanparničnom postupku, u kojima se nalaze materijalne i procesne odredbe u vezi sa poslovnom sposobnošću, nisu u skladu sa međunarodnim standardima.

**Posledice lišenja poslovne sposobnosti** veoma su ozbiljne, kompleksne i dalekosežne. Osoba lišena poslovne sposobnosti ne može

da donosi odluke u svoje ime, nema mogućnost da bira gde želi da živi i sa kim, ne može da raspoláže svojom imovinom, ne može da sklopi brak, da odluči o rađanju, nema pravo glasa.<sup>10</sup> U najvećem broju slučajeva postojanje invaliditeta, u formi medicinske dijagnoze, predstavlja razlog za lišenje poslovne sposobnosti, iako je to suprotno nacionalnom antidiskriminacionom zakonodavstvu. Praksa potpunog lišenja poslovne sposobnosti najviše pogađa osobe sa intelektualnim i psihosocijalnim invaliditetom.<sup>11</sup>

**Čak 76,2% odraslih žena i muškaraca u ustanovama socijalne zaštite lišeno je poslovne sposobnosti.**

**Kod ostalih u najvećem broju slučajeva ne postoji saglasnost za smeštaj, odnosno, nalaze se u institucijama protiv svoje volje.**

U Srbiji se izborni žena sa invaliditetom, posebno žena sa intelektualnim i psihosocijalnim invaliditetom često ignorišu, oduzima im se poslovna sposobnost, čime se lišavaju svih ljudskih prava i povećava se rizik od nasilja i institucionalizacije.

**CRPD komitet** preporučio je Srbiji da uključi perspektivu žena i devojčica sa invaliditetom u politike, programe i strategije rodne ravnopravnosti i rodnu perspektivu u strategije o invaliditetu, da iskoreni višestruku i unakrsnu diskriminaciju u svim sferama života, kao i da preduzme odgovarajuće mere radi sprečavanja i borbe protiv višestruke i unakrsne diskriminacije sa kojom se žene i devojčice suočavaju, posebno u pristupu pravdi, u obrazovanju, zdravstvenoj zaštiti, zapošljavanju i zaštiti od nasilja i zlostavljanja.

(CRPD/C/SRB/CO/1 para. 12a, b)

**CEDAW komitet** je zabrinut zbog režima starateljstva u Srbiji kojim se ograničava poslovna sposobnost mnogih žena sa invaliditetom, zbog čega ne mogu stupiti u brak, formirati porodicu, pristupiti pravdi ili glasati.

(CEDAW/C/SRB/CO/4, para. 45)

<sup>8</sup> Član 2. stav 1. tačka f) Zakona o ratifikaciji Konvencije o eliminisanju svih oblika diskriminacije žena, "Sl. list SFRJ - Međunarodni ugovori", br. 11/81

<sup>9</sup> Član 12. Zakona o potvrđivanju Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, „Sl. glasnik RS – Međunarodni ugovori“, br. 42/2009

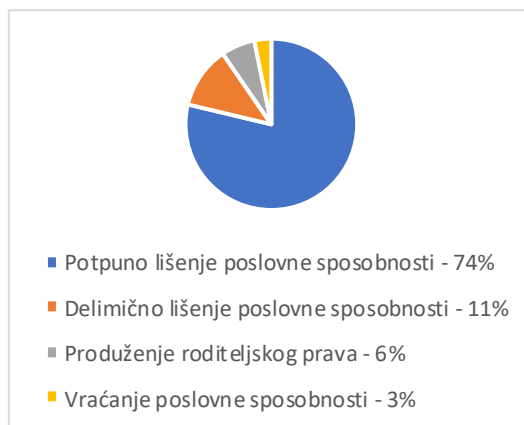
<sup>10</sup> Kosana Bekker, *Lišenje poslovne sposobnosti – Zakoni i praksa u Republici Srbiji*, Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S, Beograd, novembar, 2014. godine, str. 7

<sup>11</sup> Kosana Bekker i Tijana Milošević, *Nasilje nad ženama sa invaliditetom u rezidencijalnim institucijama - polazna studija*, Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S, Beograd, 2017, str. 111

Rezultati istraživanja sudske prakse o postupcima u vezi sa poslovnom sposobnošću, pokazuju da je praksa potpunog lišenja poslovne sposobnosti veoma rasprostranjena.<sup>12</sup>

**Istraživanja pokazuju da rizik od zlostavljanja za osobe sa mentalnim invaliditetom raste od onog trenutka kada su smeštene u instituciju.**

Grafikon pokazuje ishode sudskih postupaka u kojima se odlučivalo o poslovnoj sposobnosti u periodu 2013-2016.



Ratifikacijom *Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici (Istanbulska konvencija)* države su se obavezale da preduzmu neophodne zakonodavne ili druge mere i obezbede da se inkriminiše abortus bez prethodnog i informisanog pristanka žene, kao i operacija sa ciljem ili posledicom onemogućavanja prirodne reprodukcije žene bez njenog informisanog pristanka ili razumevanja procedure.<sup>13</sup>

**Ekspertska grupa za borbu protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici Saveta Evrope (GREVIO grupa)** objavila je 22. januara 2020. godine prvi izveštaj za Republiku Srbiju.

Srbija treba da obezbedi da staratelji i medicinski radnici, u svim okolnostima, poštuju i postupaju u skladu sa **informisanim i slobodnim pristankom žena** i da **osiguraju poštovanje tog pristanka** u obavljanju medicinskih postupaka, kao što su abortus i sterilizacija, naročito kada je reč o ženama sa invaliditetom koje su smeštene u ustanove.

GREVIO grupa podstiče donosiocima odluka u Srbiji da usvoje sveobuhvatnu nacionalnu strategiju o nasilju prema ženama, koja bi prepoznala sve oblike nasilja prema ženama i koja bi odražavala specifične potrebe žena koje su u riziku od interseksionalne diskriminacije, posebno žena koje pripadaju manjinskim grupama, žena sa invaliditetom i migrantkinja, da obezbede da svi zdravstveni radnici preuzmu odgovornost za otkrivanje svih oblika nasilja prema ženama obuhvaćenih konvencijom, da obezbede sigurnost svih žrtava i upućivanje nadležnim specijalizovanim službama, uviđajući pritom da se žrtve koje su izložene interseksionalnoj diskriminaciji, uključujući i žene sa invaliditetom, migrantkinje i Romkinje suočavaju sa specifičnim preprekama pri traženju pomoći, kao i da obezbede da zdravstvene usluge budu dostupne svim ženama, uključujući žene sa invaliditetom.

<sup>12</sup> Istraživanje je sprovedeno u periodu od januara 2013. do januara 2016. godine u 56 osnovnih sudova, gde je bilo ukupno 5.280 postupaka u kojima se odlučivalo o nečijoj poslovnoj sposobnosti, a u 90% slučajeva osobe su potpuno ili delimično lišene poslovne sposobnosti.

<sup>13</sup> Član 39. Zakona o potvrđivanju Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, "Sl. glasnik RS - Međunarodni ugovori", broj 12 od 31. oktobra 2013.

Negativni stavovi i predrasude prema seksualnosti žena sa intelektualnim invaliditetom rezultiraju potpunim izostankom ove teme iz javnih politika. Kad se govori o **seksualnom i reproduktivnom zdravlju**, porodica i zdravstveni radnici ženama sa invaliditetom često šalju poruku da ne treba da imaju decu.<sup>14</sup> Žene sa invaliditetom su u posebno visokom riziku od prinudne sterilizacije naročito ako su lišene poslovne sposobnosti jer staratelji mogu da zatraže ili daju saglasnost za ovu intervenciju. Prinudno davanje kontraceptiva opravdava se zaštitom žene, članova porodice, pravom deteta na bezbrižno odrastanje, povećavanjem rizika od seksualnog zlostavljanja, pa i zaštitom društva. Ova objašnjenja u potpunosti zanemaruju pravo žena sa invaliditetom da samostalno odlučuju o svom telu, seksualnosti i roditeljstvu. Prinudni abortus žena sa mentalnim

Pojedine žene, koje su u ustanovama socijalne zaštite od ranog detinjstva, veoma su uplašene po pitanju partnerskih odnosa. Nametnuto im je mišljenje da je intimni kontakt između dve osobe negativan i nedozvoljen.

invaliditetom povezan je sa uverenjima da ona nije u stanju da bude majka, donese informisanu odluku o svom zdravlju i roditeljstvu, ali i činjenicom da je organizacija i upravljanje rezidencijalnom ustanovom iznad potreba i poštovanja prava korisnika/ca.<sup>15</sup>

**CEDAW komitet** je zabrinut zbog stalnih teškoća sa kojima se suočavaju žene sa invaliditetom u pristupu uslugama u vezi sa seksualnim i reproduktivnim zdravljem, što je pogoršano nedostatkom tehničke opreme, zbog čega je pozvao Srbiju da osigura neometan pristup zdravstvenoj zaštiti, svim ženama i devojkama, uključujući i žene sa invaliditetom u institucijama i da podigne svest žena o prednosti rane prevencije, **garantujući informisanost i slobodan pristanak žene.**

(CEDAW/C/SRB/CO/4, para. 37d, 38v)

**CRPD komitet** je duboko zabrinut zato što se žene sa invaliditetom, posebno one sa psihosocijalnim i intelektualnim smetnjama, razdvajaju od dece zbog invaliditeta. Komitet podstiče Srbiju da preispita postupke kojima se žene sa invaliditetom proglašavaju nepodobnim majkama na osnovu invaliditeta, da im se obezbedi ostvarivanje prava na dom i zasnivanje porodice, uz obezbeđivanje neophodne podrške za ostvarivanje ovih prava.

Srbiji je preporučeno da obezbedi adekvatnu obuku i potrebne kompetencije zaposlenima u zdravstvenoj zaštiti, uključujući i obuke o osobama sa invaliditetom, da osigura pristupačnost zdravstvenih ustanova i usluga, da ubrza sprovođenje nacionalnog programa za unapređenje ranog razvoja, kao i da osigura osobama sa invaliditetom, jednako kao i svim drugima, pristup zdravstvenoj zaštiti, uključujući i pristup uslugama u vezi sa seksualnim i reproduktivnim zdravljem. (CRPD/C/SRB/CO/1 para. 45, 46 i 52)

<sup>14</sup> Barbara Waxman Fiduccia and Leslie R. Wolfe, *Women and Girls With Disabilities: Defining the Issues*, Center for Woman Policy Studies and Women & Philanthropy, Vašington, 1999, str. 12

<sup>15</sup> Biljana Janjić i Dragana Ćirić Milovanović, *Ovde i zidovi imaju uši*, Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S, Beograd, 2017, str. 44, 47-49

## Preporuke

**Svaki oblik nasilja prema ženama je neprihvatljiv, što se odnosi i na nasilje prema ženama i devojčicama sa invaliditetom u rezidencijalnim i psihijatrijskim ustanovama.**

Neophodno je da Srbija preduzme sve mere na koje se obavezala potpisivanjem međunarodnih ugovora o ljudskim pravima, što znači da treba bez odlaganja:

- da kreira javne politike i usvoji propise koji su adekvatni za sprečavanje, zaštitu i efikasno kažnjavanje učinilaca fizičkog, psihičkog i seksualnog nasilja, bez obzira na to ko je učinilac i bez obzira na to da li žrtva ima invaliditet i da li je smeštena u instituciju.
- da obezbedi obuku zaposlenih u rezidencijalnim ustanovama o novousvojenim propisima.
- da redovno informiše sve zainteresovane aktere o primeni preporuka za zaštitu žena sa invaliditetom od nasilja i zabrani prisilnih medicinskih mera, koje je dobila od CRPD komiteta, CEDAW komiteta, GREVIO grupe i Komiteta za prava deteta.

### **Neophodno je:**

- ukinuti mogućnost lišenja poslovne sposobnosti.
- prestati sa praksom prinudnih abortusa, davanja kontracepcije bez informisanog pristanka i prisilne sterilizacije žena sa invaliditetom na rezidencijalnom smeštaju, bez obzira na to da li žena ima poslovnu sposobnost ili je pod starateljstvom.
- obezbediti funkcionalne mehanizme za sprečavanje, prijavu i zaštitu žena sa invaliditetom koje su na institucionalnom smeštaju od svih oblika vertikalnog i horizontalnog nasilja.
- obezbediti informisanje i edukaciju žena sa invaliditetom na institucionalnom smeštaju o reproduktivnim i seksualnim pravima i mogućnostima zaštite od nasilja.
- obezbediti funkcionalne, pristupačne, odgovarajuće i održive usluge podrške ženama sa invaliditetom koje su u situaciji nasilja, posebno ženama na institucionalnom smeštaju.